

ADVERSUS QUINQUE HÆRESES,

SEU

CONTRA QUINQUE HOSTIUM GENERA, TRACTATUS.

CAPUT PRIMUM. — 1. Quinque genera hostium. Debitor sum, fateor, non necessitate cogente, sed, quod est vehementius, caritate. Non tam ad compellendum potest esse molestus exactor, quam ad reddendum devotus est debitor. Sed ut impleam quod promisi, adjuvate me sanctis orationibus vestris, ut Deus omnipotens det gratiam sermonibus meis, et satisficiam piis mentibus et auribus vestris. Si meminisse dignamini qui in tempore adfuistis, quinque hostium genera esse diximus: contra quæ expugnanda iudicias postulavimus, ut necessaria arma preparare possimus. Promissus dies illuxit, nos quoque impigre ad certamen Domino adjuvante processimus. Adjutorium nostrum a Domino, qui fecit cælum et terram (*Psal. cxxm, 8*). Donabit certanti victoriam, qui certandi dedit audaciam. Non nos hostium turba, non nos bellantium revocet forma, non quasi vitrea, fulgentia terreat arma¹. Goliath magnum, robustum, armis terribilibus, iugentique turba munitum², David solus, puer parvus atque inermis, uno lapidis ictu prostravit, totaque Allophylosum castra turbavit atque fugavit (*1 Reg. xvii, 49*). Quid autem aliud petra contra Goliath manu David missa, nisi Christum contra diabolum ex semine David venturum significavit?

2. Aggrediamur jam, et errorum quæ diximus quinque genera proponamus. Pagani dicunt, Quid est quod nos exhorretis atque abjicitis tanquam multos colentes deos? Ecce et vos Deum, quem prædicatis colendum, filium habere dicitis, cumque sine alterius commixione sexus natum esse conlingitis. Judei dicunt, Quomodo unum colitis Deum, quando et hominem quem patres nostri crucifixerunt Dominum³ dicentes, hominibus extorquetis ut tanquam Filium Dei vobiscum venerentur et colant? Manichei dicunt phantasma esse, quod dicitur Dominum Christum semineo potuisse nasci ex utero. Non enim dignum est, inquiunt, ut tanta majestas per sordes et aqualores feminæ transisse credatur. Sabelliani, iidem Patripassiani, dicunt, Unus est Deus Pater et Filius; quoniam qui Pater, ipse est et Filius. Nam si aliter dixerimus, dicemur multicolæ. Ariani dicunt, Alius est Pater, alius est Filius, sed minor est Filius. Quomodo enim fieri potest, ut genitori genitus existat aequalis?

CAPUT II. — 3. Fiducia adversus hæreticos. Ecce sunt errorum propositæ quæstiones, quasi hostium compositæ acies. Contra istas acies pestiferas, sanctissimi fratres, assumite arma Dei, ut possitis resistere in die malo, et in omnibus perfecti stare. Accingimini lumbos in veritate: nemo trepidet, nemo formidet. Est lorica iustitiæ, est scutum fidei, in quo sagittæ malignorum ignitæ excipiantur et extinguantur. Est galea salutis, est gladius spiritus, quod est verbum Dei (*Ephes. vi, 14-17*). Quisquis fidelium Christi militum his fuerit armis munitus, non cuiusquam formidabit personam, non terrore temporis a certamine revocabitur. Eia, fratres, certamen in promptu est, fervet opus, urget adversarius, spicula parat, jacere tentat, nemo expavescat. Fratres, plu-

res sunt nobiscum quam cum illis. Nobiscum est Moyses ille magnus amicus Dei, qui ut hostem vince-ret præliantem, manus ad cælum extendit, jam tunc figuram crucis Christi ostendens: ipse divino imperio, tumentis ponti volventes flexuosis sinibus undas⁴, uno virgæ percussu trajiciendo populo aridos vertit in campos. Nobiscum est Jesus post Moysen populi dux Israelitici, fortissimus præliator, cuius etiam nomen indicat Salvatorem: ipse potentia sua et divina fiducia, diem, sui cursus metas ne perageret, statuit; et nocti ne accederet imperavit. Ipse gentium reges, non singillatim, sed congregatim superavit, captivavit, humiliavit, occidit. Nobiscum est David manu fortis; quid dicam? servus Dei, electus Dei, amicus Dei, parens Dei: noverat et bene noverat, non solum parcere subjectis et debellare superbos (*Aeneid. lib. 6., vers. 853*), verum etiam virtutes ostendere et patientiam custodire. Ipse inimicos suos cum persequeretur⁵, non perniciosus, et cum vinceret, non exstitit impius. Nobiscum sunt alii atque alii sancti viri, qui omnia futura præviderunt et prædixerunt. Non est ergo quod terreat vos: et tantum expectate, audite et orate, intentior et auctior⁶ circa me vestra sit oratio. Non diutius immoremur, jam quæ proposuimus prosequamur.

CAPUT III. — 4. Ex Hermete et Sibylla adversus Paganos. Quid dicis, pagane? Deus, inquis, si delectatus est filio, indigni conjugio: si horruit conjugium, solus est sine filio. Quid enim poterat inveniri simile Deo, quod conjungeretur Deo, et pareret filium Deo? Deinde si, ut dicitis, habet Deus filium, jam non unum colitis Deum. Quid agimus? Ab Allophylo totum inissum exceperimus; quid remitemus? Quodlibet miserimus telum, licet perveniat ad illum, nihil prodest. Quare? Quia durus est. Quantum durus est? Lapideus est: idola colit; et scriptum est, *Similes illis stant omnes qui faciunt ea; et omnes qui confidunt in eis* (*Psal. cxiii, 8*). Sanctas Scripturas non accipit. Quæramus ergo lapidem quo percussus, ut percussus quassetur, quassatus comminuetur, comminutus in pulverem convertatur, conversus in pulverem compluatur, complutus seratur, salus faciat fructum, non qui igne consumatur, sed qui in horreo recondatur. Hermes, qui latine Mercurius dicitur, scripsit librum qui *Δεσφός τῆς λέξης* appellatur, id est, Verbum perfectum: magnum nomen libri hujus, quia magnum est de quo scriptus est. Quid enim perfectius Verbo, qui solus est inter mortuos liber (*Psal. lxxxvii, 6*)? Audiamus quid loquatur Mercurius de Verbo perfecto: Dominus, inquit, et omnium factor deorum, secundum fecit Dominum. Et post pauca, ut ostenderet quid dixerit, repetit et dixit: Quoniam ergo hunc fecit primum, et solum et unum⁷: bonus autem ei visus est et plenissimus omnium bonorum. Quantum plenissimus Joannes evangelista dicit: *De plenitudine ejus nos omnes accepimus, gratiam pro gratia* (*Joan. 1, 16*). Bonus autem ei visus est, et plenissimus omnium bonorum. Et sequitur: Lætatus est. Cui, vel cum quo lætatus est? Dicit ipsa Sapientia Dei, Filius Dei: *Ego eram cui adgandeat* (*Prov. viii, 30*). Ergo, lætatus est, et valde dilexit tanquam unigenitum

¹ Alias: *Ad compellendam non potest esse molestus exactor, quando ad reddendum, etc.*

² Plures Mss., *non quasi fulgens vitrea terreat armatura.*

³ Mss., *forma munitum.*

⁴ Plures Mss., *Deum.*

⁴ Antiquiores Mss.: *volventis fluctuosissimas undas.*

⁵ Turonensis Mss., *ipse inimicis suis, dum persequeretur ab eis.*

⁶ Aliquot Mss., *acutior.* At quidam alii, *altior.*

⁷ Quidam Mss., *et verum.* Aliqui, *et bonum.*

suam. Quem primo factum dixit, postea unigenitum appellavit. Item alio loco sic dixit: Filius benedicti Dei atque bonæ voluntatis, cuius nomen non potest humano ore narrari. Quærebatur, pagane, conjugem Dei? Audi Mercurium: para frontem, et excipe lapis lapidem: cado, ut erigaris; frangere, ut confirmeris; destruere, ut ædificeris: ictus lapidis non cutem dividat frontis, non venam rumpat sanguinis, non aperiat fovam vulneris; sed signum faciat crucis. Conjugem Dei quæris? Abjiciatur ex corde tuo, rogo, impura pravitas. Conjux Dei bona voluntas est. Quomodo autem pater sit Deus, et Filius Deus, nec tamen duo dii, sed unus sit Deus, tecum disputare non dobeo; quia nisi crederis, intelligere nullatenus poteris. Et tamen Filium Dei Deum¹ fatetur Mercurius. Hoc lapide percussus, lapideus desinat esse sacerilegus. Audiamus quid etiam Sibylla vates eorum de eodem dicat: Alium, inquit, dedit Deus filiis hominum² colendum. Quantum apparet, in his sententiis Mercurii et Sibyllæ, Sabellius etiam judicatur. Mercurius et Patrem Deum dicit et Filium: et Sibylla dicit Deum alium. Sabellius dicit non alium, quia eundem Patrem asserit esse quem Filium. Optimum valde est, si modo non unum tantum, sed etiam ad quantoscumque missus pervenire potuerit adversarios, uno ictu percussus. Item Sibylla dicit: Ipsum tuum agnosce Dominum³ Dei Filium esse. Versus iste et Paganum increpat et Judæum. Alio loco Filium Dei *αγγελος* appellat, id est, consilium, vel consiliarium. Et propheta dicit, *Vocabitur nomen ejus, Admirabilis, consiliarius, Deus fortis et potens* (Isai ix, 6). Hic Arianus arguitur, qui cum dicit minorem Dei Filium, dicit aliquando Deum non habuisse filium. Et si fuit sine filio, fuit sine consilio. Ecce ad quanta pericula provocamur. Sed quia Deus nunquam fuit sine consilio, etiam contradicente Ariano, nunquam Pater potuit esse sine Filio. Quid agis, pagane? Aperi aures, noli esse sicut aspis surda, quæ obturat aurem ne audiat vocem incantantis (Psal. lvn, 5). Non tibi meos auctores profero; tuus est Mercurius, cui inter deos tantus honor cultusque a vobis delatus est, ut ejus nomine diem vocaretis. Ipsum audi, ipse te convincat, ipse expugnet; ut cum te vicerit, illi cedas, et mihi credas. Mercurius dixit: Dilexit Deus Unigenitum suum. Ipse dixit: Filius benedicti Dei atque bonæ voluntatis. Et ne de ejus nomine tedium interrogationis sustineret, secutus adjunxit: Cujus nomen non potest humano ore narrari. Quid tu, Mercuri, ab hominibus dicis nomen Dei Filii narrari non posse? A te narretur, qui non homo, sed deus ab hominibus æstimaris. Loquitur autem ad Filium suum dicens: Est autem. Quis? Filii inenarrabilis sermo sapientiæ Sanctus sanctus⁴. Nonne hoc est, *In principio erat Verbum* (Joun. i, 1)? Dic, Hermes, sermo iste sapientiæ habet matrem? Sequitur: De solo Deo Domino est, omnibus dominante Deo mortalibus. Et quia ab hominibus indagari non potest, addit et dicit: Super homines est. Ergo quia super homines est, nomen Filii Dei narrare non possum, quia deus non sum: dicant homines quasi homines quod non sum, ego agnosco quod sum. Sermo sapientiæ de solo Deo est. Non ergo ibi, pagane, humanum susciperis aut fugas fuisse conjugium: de solo Deo est, et super homines est. Increpat te Sibylla dicens, Ipsum tuum agnosce Dominum Dei Filium esse Deum: ipsum, non alium, non Martem, non Jovem, non Mercurium; sed quem constituit Mercurius. Quid miraris, christiane, quod talia isti de Patre et Filio dicant? *Et dæmones credunt, et contremiscunt* (Jacobi ii, 19). Nempe in Evangelio transeunte Domino dicunt, *Novimus qui sis, Filius Dei, venisti ante tempus torquere nos* (Marc. i, 24). Utinam quomodo dæmones judicem, sic homines agnoscerent salvatorem!

¹ Mss., *Dominum*.

² Aliquot Mss., *fideliis hominibus*.

³ Alius, *Deum*.

⁴ Alius, *Spiritus sanctus*.

CAPUT IV.—5. *Ex Vetere Testamento adversus Judæos*. Quid dicit Judæus? Unus est nobis Deus, præter ipsum non alium novimus. Illum vero quem dicitis Christum, patres nostri non Deum, sed hominem occiderunt. Nempe hoc est quod dixi: Utinam quomodo dæmones judicem, sic homines agnoscerent salvatorem! Ecce dæmones viderunt, et tremuerunt: homines viderunt, et occiderunt. Dæmones confessi sunt: homines persecuti sunt. Quæ infelicitas est et quanta miseria, imparem etiam dæmonibus inveniri? Item homines credunt, dæmones pereunt: homines salvantur, dæmones puniuntur. Sed hæc immutatio gratia est dexterae Excelsi (Psal. lxxv, 11), non præsumptio hominis de suis viribus confidentis. Contra istum vero Judæum non laboro: pugnant contra illum codices sui, pugnant Lex et Propheta: et aut victus et humiliatus silvabitur, aut superbus et pertinax punietur. Dixit Dominus ad Moysen: *Ecce ego mitto angelum, æcum qui præcedat te, et custodiat in via, et introducat in locum quem paravi. Observa eum, et audi vocem ejus, nec contemnendum putes*. Audisti angelum, agnosce Dominum: nec contemnendum esse putes. Audi adhuc quod metuas: *Nec, inquit, contemnendum putes. Quare? Quia non dimittet cum peccaveris, et est nomen meum in illo* (Exod. xxiii, 20, 21). Quis est ille tam magnus, cui Deus et potestatem suam dedit et nomen? *Dominus virtutum ipse est rex gloriæ* (Psal. xxiii, 10). Et unde probamus, quod cum dicitur angelus, debeat intelligi Deus? Habes in libro qui appellatur Genesis: *Venerunt, inquit, duo angeli Sodomam vesper, sedente Loth præ foribus civitatis: quos cum vidisset, surrexit, et ivit obviam eis* (Gen. xix, 1). Quid plura? Suscepit, et obsecutus est eis tanquam peregrinis. Consuetudine hospitalitatis liberatus a periculo civitatis, et temporale evasit incendium, et æternum consecutus est præmium. Discite, christiani, sine discretione exhibere hospitalitatem, ne forte cui domum clauseritis, cui humanitatem negaveritis, ipse sit Christus. Non amplius evagemur a proposita actione. Angeli venerunt ad Loth, et dixerunt: Videte et advertite, quia angeli loqui dicuntur. Quid dixerunt angeli? *Salva animam tuam, noli respicere post tergum* (Ibid., 17). Quia nemo ponens manum super aratrum, et retro respiciens, aptus est regno Dei (Luc. ix, 62). *Neque stes in omni circa regione; terrenis non inhæreas voluptatibus: sed in monte salvum te fac* (Gen. xix, 17); spes tua Deus sit, ne et tu simul pereas cum Sodomitis. *Dixitque Loth ad eos*. Videte hominem videntem, non cæcum, sicut Judæi et Sabelliani; non lipientem, sicut Ariani: sed oculos suos habentem, sicut catholici Christiani. Angelos vidit, et Dominum intellexit. Quid dixit angelis? *Dixitque Loth ad eos: Domine mi, quia invenit servus tuus gratiam ante te, et magnificasti misericordiam tuam, quam fecisti mecum, ut salvares animam meam* (Ibid., 19). Magna res, cum volo Judæum ferire sie, Moyses fortissimus vir hastam verbi sui vibravit, et misit, ut per Judæum ad Sabellianum transiret, Ariannumque percuteret. Quid agis, Loth sancte? Angelos vides, et non unum, sed duos, et dicis, *Domine mi*. Ad unum verba facis, unum precaris; et non metuis ne alteri injuriam facere videaris? Absit, inquit. Recedite, Judæi; recedite, Sabelliani, quia non videtis; recedite, Ariani, quia parum videtis. Ego video; et quod video quia video, nec contemno nec erro. Duos video, æquales video. Unum rogo, nulli injuriam facio: quia Patrem a Filio non divido. Nam ut intelligatis me non falli, cum duos tanquam unum deprecor, videte utrum duo, an unus meis respondeat precibus. Petit ut in modica civitate et proxima refugium haberet et viveret. Respondetur ei. Videamus quot sunt qui respondent. Verba libri subsequuntur, *Dixitque ad eum*: quasi responsio singularis est. Adhuc sequere, videamus: *Ecce etiam in hoc suscepti preces tuas, ut non subvertam urbem, pro qua locutus es. Festina, et salvare ibi: quia non poterit succere quidquam, donec ingrediaris illuc* (Ibid., 21, 22).

Vides, Judæe, et dici angelum, et esse Deum? Audis, Ariane, duos, Patrem et Filium, dicentem: nec tamen eundem Patrem quem Filium, propter Sabellianos; sed Patrem et Filium? Audis quid dictum est, *Suscept preces tuas*? Audis quid dicit, *Non subvertam urbem*? Audis, *Non potero facere quidquam*? Judæus legat angelum, intelligat Deum; Sabellianus legat duos venisse; Arianus legat unum respondisse: et non contemnunt, sed errorem fugiant, ne ad ignem perveniant. Sed ut plenius ostendamus dictum angelum debere intelligi Deum, hujus lectionis sequentia recitemus: *Igitur, inquit, Dominus pluit super Sodomam et Gomorrhæam sulphur et ignem a Domino de caelo (Gen. xix, 24). Quid est, Dominus a Domino, nisi Filius a Patre? Sicut et alio loco: Dixit Dominus Domino meo, id est, Pater Filio suo, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (Psal. cix, 4). Item in Exodo, Apparuit, inquit, Moysi angelus Domini in flamma ignis de rubo, et vidit quoniam rubus ardebat igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transeo¹, et videbo hoc grande visum, cur utique non crematur rubus. Cum vidisset autem Dominus, quia accedit videre, vocavit eum Dominus de rubo. Ecce ipse angelus ipse Dominus. Et sequitur dicens, Moyses, Moyses. Et ille dixit, Quis² es Domine? At illi Dominus, Ne accesseris huc, nisi solveris calcemata de pedibus tuis; locus enim in quo stas, terra sancta est. Adhuc audi quid dixerit ei: Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob (Exod. iii, 2 6). Et ideo Judæus sic audiat angelum, ut intelligat Dominum et timeat Deum: Sabellianus sic confiteatur Patrem, ut non neget Filium: Arianus sic confiteatur Patrem et Filium, ut non minuat Filium. Jesus etiam Nave, sicut liber dicit qui ejus scriptus est nomine, cum adversus hostes dimicaret, in ipso constitutus procinctu, vidit virum stantem contra se, et evaginatum tenentem gladium: perrexitque ad eum, et ait: *Noster es, an adversariorum?* Qui respondit: *Nequaquam, sed sum princeps exercitus Domini, et nunc adveni (Josue v, 13, 14). Cecidit autem Jesus pronus in terram, et adoravit. Et nunc sequere, Judæe, ducem tuum. Videt, interrogat, et adorat. Visio communionem habet: videtur enim et quod agnoscitur, et quod non cognoscitur. Ergo visio communionem habet, interrogatio ignorantem, adoratio fidem. Quem videt? Hominem. Quis est homo iste? Ipse est cujus contra inimicas gentes prænuntiabatur, desiderabatur, expectabatur adventus. [Et homo est, inquit, et quis cognoscet eum³?] Quis est princeps exercitus Domini? Nonne ipse est, qui in Evangelio interrogatus quis esset, respondit, *Principium, qui et loquor vobis (Joan. viii, 25)?* Quid turbaris, Jesu? *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania adversus Dominum et adversus Christum ejus (Psal. ii, 1)?* Vides armatum, noli metuere: non contra te venio, sed pro te; quia non sum missus nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. xv, 24). Quid est, Jesu, quod vides, interrogas, et adoras? Audi: *Hominem video; interrogo quem video; audio quem non video; adoro, non quod video, sed quod credo: quia fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei (Rom. x, 17). Quid ergo quæris? Adverte, et sequere: Hominem video, sed præ filiis hominum est quod intelligo. Nescio quid mihi conscat, et tanquam de latebris fulgidum aliquid splendet. Vado ad eum, quia venit ad me: perscrutabor quod video hoc tam grande visum. Quem video, et homo est, et non est homo. Imo et homo est propter Manichæum; et plusquam homo est propter Judæum. Perge, Jesus meus, dum meus, perge. Quare, nisi quia cum tu me inquis, me æquiris? Ecce venio, hominem invenio: intus nescio quid intelligo; obscurum est, nondum video: recta est facies Moysi, velamen impedit aciem (Exod.***

xxxiv, 33), latet veritas. Non agnosco quid sit, opus est interrogatione. Dic, tu homo, *Noster es an adversariorum?* Si adversariorum est, et homo est, et inimicus est: si noster est, et homo est, et Salvator est. *Post me venit, sed ante me factus est (Joan. i, 30).* Si Jesus est, et Salvator est. Interroget Jesus Jesum, interroget prior posteriorem, sed tamen minor majorem; interroget deficiens crescentem: figura interroget veritatem; imo figura intelligat veritatem: ut luceat dies, et removeantur tenebræ temporales. Ecce venio, scio quia spiritus carnem et ossa non habet (Luc. xxiv, 39); palpo carnem: quæro, intueor armatum. Adhuc latet mysterium. Interrogo virum, audio verbum; removeo velum, adoro Deum. In eo quod Jesus vidit nec cognovit, furiosam gentem Judæorum significabat, quæ si videns cognovisset, nunquam Dominum gloriæ crucifixisset (I Cor. ii, 8): in eo autem quod audiendo credidit et adoravit, istum significabat populum de quo scriptum est, *Populus quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obaudivit mihi (Psal. xvii, 45).* Audi adhuc qui negas Deum genuisse Filium, audi quid dicit Pater per Isaiam prophetam: *Numquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus (Isai. xlvii, 9)?* Ego qui generationes cæteris tribuo, sterilis remanebo? dicit Dominus Deus tuus, cui dictum est, *Filius meus es tu, ego hodie genui te (Psal. ii, 7).* Quid me stimulas, Ariane, et irrides cum audis, *hodie*? Apud Deum nunquam crastinus, nunquam hesternus dies est, sed semper hodie: non mensium circulus volvitur annus, non succedentibus ac decedentibus transigitur mensis diebus, non horæ mutantur, non variantur tempora vel momenta, ubi dies nec termino concluditur, nec initio inchoatur. Audi adhuc Judæus quid per prophetam dicat Dominus, audiat Arianus: audiant et omnes qui Filium Dei aut non esse, aut esse minorem dicunt. *Ego, inquit, Deus, et non est alius. Et quid de Filio, Domine, si tu solus es Deus? Audi adhuc, quid festinas? In memetipso juravi. Ubi est juratio, nulla est dubitatio. In memetipso juravi, Egredietur de ore meo justitiæ verbum. Ecce habes Filium: Egredietur de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur. Quid est, non revertetur? Ne Sabellianus dicat quia ipse est Filius qui Pater, egressum verbum non revertetur: quia Pater, Pater est; Filius, Filius est. Sileat aliquantulum hæreticorum loquacitas, nullam habens verecundiam: impleat Dominus sententiam; et Filio Dei aut nullus adversabitur, aut qui adversarius exstiterit, confundetur. Egredietur, inquit, de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur; quia mihi curvabitur omne genu, et confitebitur omnis lingua. Et Filius quid? Audi ergo in Domino dici: *Mæ sunt summæ justitiæ et imperium. Age ergo, et quid postea? Ad eum venient, et confundentur omnes qui repugnant ei (Isai. xlv, 22-25).* Ite nunc, omnes, Pagani, Hæretici, Judæi; adversamini, et repugnat Filio Dei: ad eum venietis, et confundemini omnes qui repugnat is ei.*

CAPUT V. — 6. *Contra Manichæos.* Non parum de Filio Dei secundum divinitatem locuti sumus, et resistentibus in quantum potuimus adversariis non pepercimus: nunc volo ad ejus incarnationem accedere, et Manichæus obsistit impurus. Quare? Quia Dei Filium non vult dici etiam hominis filium. Et ubi est quod scriptum est, *Rorate, cæli, desuper, et nubes pluant justum; aperiantur terra, et germinet Salvatorem; et justitia oriatur simul, ego Dominus creavi eum (Ibid., 8)?* item, *Ecce parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis: et factus est principatus super humerum ejus et vocabitur nomen ejus, Admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis (Id. ix, 6)?* item, *Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium; et vocabitur nomen ejus Emmanuel (Id. vii, 14; Matth. i, 23)?* Dicit aliquis, Cum Manichæo certare disposeras, non cum Judæo. Contra Manichæum nova tela sunt necessaria, non antiqua. Quare? Quia novum, non Vetus accipit Testamentum,

¹ Alias, *vadam.*

² Alias, *quid.*

³ Id unciis inclusum abest a MSS.

Sed mihi, qui contra utrosque suscepi certamen, undique arma sunt necessaria; maxime, quia ista nova ex veteribus fabricata sunt: ergo nec ista abjicienda, et ista portanda sunt. Diversis enim telis diversi concidunt adversarii. Ordo itaque iste servandus est, ut loquens de Evangelio, non sileam de Prophetis.

7. Sed ego, inquit Manichæus, nec Moysen accipio, nec Prophetas. Quid ais de Paulo apostolo, qui in exordio Epistolæ suæ ad Romanos scripsit, *Paulus servus Jesu Christi vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est et ex semine David secundum carnem* (Rom. 1, 4-5)? Audis quia Evangelium per Apostolos non exhiberetur, nisi per Prophetas ante promitteretur? Audis quia Filius Dei secundum divinitatem, factus est filius hominis ex semine David secundum carnem? Quid est enim, in quo Prophetæ contrarii sunt Evangelio? Dixit Propheeta: *Rorate, caeli, desuper, et nubes pluant justum: veniat angelus, prædicet verbum. Aperiat terra; audiat Maria: et germinet Salvatorem; pariat Jesum*. Propheeta dixit, *Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium; et vocabitur nomen ejus Emmanuel*. Hoc etiam evangelista cum diceret, secutus est et exposuit dicens, *Nobiscum Deus* (Matth. 1, 23). Frustra, Manichæe, conaris adversari Prophetis. Ecce Apostolus dicit, *De Filio suo qui factus est et de semine David secundum carnem* (Rom. 1, 5). Quod Propheeta præviderunt et prædixerunt, hoc Apostoli viderunt et prædicaverunt. Qui erat, factus est. Quid erat? quid factus est? Verbum erat, caro factus est. Deus erat, homo factus est: Filius Dei erat, Filius hominis factus est. Suscepit humanitatem, non amisit divinitatem: factus humilis, mansit sublimis: natus est homo, non destitit esse Deus: natus est parvulus, latens magnus: qui libenter amplectitur Deum natum, non horreat virginis partum. Dicit tibi Deus creator hominis, filius hominis: Quid est quod te permovet in mea natiuitate? Non sum libidinis conceptus cupiditate. Ego matrem, de qua nascerer, feci; ego viam meo itineri præparavi atque mundavi. Hanc quam despicias, Manichæe, mater est mea; sed manu fabricata est mea. Si potui inquinari cum eam facerem, potui inquinari cum ex ea nascerer. Sicut transitu meo illius non est corrupta virginitas, sic mea tibi non est maculata majestas. Si solis radius cloacarum sordes desiccare novit, eis inquinari non novit; quanto magis splendor lucis æternæ, in quo nihil inquinamenti incurrit, quocumque radiaverit, mundare potest, ipse polui non potest? Stulte, unde sordes in virgine matre, ubi non est concubitus cum homine patre? Unde sordes in ea, quæ nec concipiendo libidinem, nec pariendo est passa dolorem? Unde sordes in domo, ad quam habitator nullus accessit? Solus ad eam fabricator et dominus ejus venit, vestem quam non habebat, induit; eamque sicut invenit, clausam reliquit. Sicut ille natus est solus inter mortuos liber (Psal. lxxxvii, 6); sic istius, ex qua natus est, matris pudor solus est integer. Eva inobediens meruit pœnam, Maria obediendo consecuta est gratiam: illa gustando prohibitum maledicta, hæc credendo angelo est benedicta: illa nobis mortem contulit, hæc vitam nobis peperit. Quid agis, Manichæe? Christianum premis, non Christum defendis. Taceat immunda vanitas, quia munda nata est veritas.

CAPUT VI. — 8. *Contra Arianos*. Vellem adhuc Manichæum persequi, sed infestum patior Arianum, qui confidit in virtute sua, et gloriatur in potentia sua (Psal. xlviij, 7). Jam quidem cum aliis responderemus, nec ipsi tacuimus: sed etiam nunc servato ipsius ordine, videamus quæ spicula jacent. Nullius

¹ Bedæ et Mss., et quid agis.

² Bedæ et antiquiores Mss. omittunt, per apostolos.

³ Mss., non abhorret.

⁴ Colbertinus eodex, fatigari.

⁵ Quidam Mss., mundo.

terreat persona potentis: *Omnis caro fenem* (Isai. xl, 6). Vides quotidie fenem crescere, vides florere, quid expavescis? Tales fructus deserta germinat terra. Agricolas non accuso, sed quæro. Ubi modo estis, o boni agricolæ? Quid agitis? quare vacatis? Videtis quot malis ista plena sit terra: hinc spurge, hinc tribuli, hinc fenem surgit. Spinæ incendite, tribulos eradicatæ, fenem secatæ, bona semina spargite, non vos terreat hiems: et si abundat iniquitas, tamen vestra feruent charitas. Scrive hieme, quod metatis æstate. Sed quibus dico? Ubi estis fontes lacrymarum? Quibus agris colis loquor? Alii sunt mortui, alii fugati: terra tradita est in manus impij (Job ix, 24), tribulatio et necessitas invenerunt nos. Domine, da nobis auxilium de tribulatione, ut salus hominis non sit vana, sed vera (Psal. lxx, 13) Quid dicis, Ariane? Interroganti quæso respondeas. Nolo despicias parvulum, non te grandis forma juvat, non magna protegent arma, unius lapidis ictus frontem penetrat galeatam (1 Reg. xvii, 49). Dic mihi ergo quod te interrogo: Credis in Deum Patrem omnipotentem? Credo, inquit. Credis in Jesum Christum Filium ejus Dominum nostrum? Credo, inquit. Credis Deum et hominem Jesum Christum natum de Spiritu sancto ex virgine Maria? Credo, inquit. Bene facis. Adhuc interrogo: Sicut Pater Deus est, ita et Filius Deus est? Ita. Alius est Pater, Alius Filius? Et maxime. Æqualis est Patri Filius? Æqualis, inquit. Quid restat? Ecce ad omnia quæ interrogavi, respondit. In eo quod credere se dicit Deum Patrem et Deum Filium, contrarius est mecum Pagano. In eo quod credit Christum Deum et hominem natum de Spiritu sancto ex virgine Maria, mecum est contra Judæum et Manichæum. In eo quod credit alium esse Patrem, alium Filium, mecum est contra Sabellianum. Age, si mecum es in omnibus, (a) quare litigamus? Si una nobis est hæreditas, simul possideamus; fratres sumus: *Ecce quam bonum et jucundum habitare fratres in unum* (Psal. cxxxii, 1)! Quare est nova fabrica ante murum? Simul ad custodiam nostræ hæreditatis invigilemus. Hæreditas nostra præclara est nobis (Psal. xv, 6). Habemus invidus, habemus inimicos: et ipsi possidere volunt, non nobiscum, sed contra nos. Nemo sibi usurpet aliquid: hæreditas ista sic est nobis dimissa, ut indivisa possideatur, non partibus dissipetur. Simul fructum colligamus, ne dividendo perdamus. Paupertas sollicitum me facit; rogo te, noli foras præter me colligere, ne incipias spargere. *Qui enim mecum non colligit, spargit* (Luc. xi, 23). Quasi oblitus sum, cum quo agebam; sed non sum oblitus, interrogo Arianum, quem desidero esse catholicum. Dicit aliquis: Ad omnia quæ voluisti respondit, in responsionibus illius nihil invenitur adversum: quid amplius quæris? Exspecta, frater, noli facile judicare, habeo adhuc quod interrogem: noli cito te illi committere, responsio claret, virus latet. Quid dixisti, frater? Æqualis est Patri Filius? Æqualis, inquis. Eia modo vigila, modo manifestabitur quod latebat. Quomodo dicis æqualem Patri Filium? operatione, an origine? potestate, an æternitate? an forte in utroque? Absit, inquis. Operatione et potestate æqualis est, non æternitate: quomodo enim fieri potest, ut genitus sit æqualis ingenito? En adest ille qui mecum quasi cohærens ambulabat, dolus apparuit qui latebat. Mecum possidere putabatur, vult dividere: sed non permittit; prorsus resisto. Leges habent ut testatoris voluntati in omnibus pareatur: si quis contra voluntatem testatoris facere voluerit, careat hæreditate. Sed silent leges inter arma (Cicero pro Milone, n. 40)? Non prorsus: ad hoc laboratur, ad hoc pugnatur, ut legibus serviat. Testamentum profero, verba testatoris recito: si est quod dividatur, ibi invenio: si non est quod dividatur, de ipso testamento tibi resisto. Audi quid habet testamentum: *Pacem pacem do vobis*,

¹ Mss., ubi mihi estis.

(a) vid. Aug. enarr. 2 in Psal. xxi, n. 30; et serm. 58, n. 2

pacem relinquo vobis (Joan. xiv, 27). Hæc est hæreditas. Et quis est ipse testator? Lege Testamentum, et invenies. Cum propheta de Domino loqueretur, ait; *Magnificabitur usque ad terminos orbis terræ, et erit ipse pax* (Michææ v, 4, 5). *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus* (Luc. ii, 14); non divisoribus sanctæ unitatis, sed *hominibus bonæ voluntatis*. Ipse est hæreditas, ipse est testator, ipsum quæris dividere. Quid partiris unum? Si unum divideris, integrum nihil habebis. O ariana hæresis, crudelis et impia meretrix, erubescere judicante Salomone. Meretrix, ne unum vivum, ne undecumque conceptum, jamque partum perderet, non permisit dividi filium suum; et tu dividis Dominum Deum tuum? Illa etsi meretrix, tamen pia, quia mater; tu et meretrix et impia, quia non mater, quod parvis præfocas, quod non parvis congregas. Quomodo alienum lactas, quæ tuum necas? Viscera tua duruerunt, illius tremuerunt. Quid dixit? *Date illi puerum, et nolite dividere eum* (III Reg. iii, 27): Filius meus est; sed melius apud illam integrum gaudeo vivum, quam divisum legeam mortuum. Filius meus est, inquit; sed quid prodero mater puero, si vitam quam non confero, aufero? volo illius crudelis a parvulo repellere ubera, sed magis cogor iudicis timere machæram. Date illi filium meum: meus est natus; sed migret ad illam totus, apud me maneat affectus. Date illi puerum totum, non auferatur vita membrorum: non dividatur integritas, mihi non eripitur pietas. Quid dixit, *Date illi puerum et nolite dividere eum*? Ecce et ego dico, totum posside, et noli dividere Deum. Non, inquit; sed si vis habere pacem sine præiudicio, divide hæreditatem. Et quomodo habeo dividere? Pater major est, Filius minor? O partes! o justitia! o æqualitas! Una pars major est, alia minor. Non consentio, non facio partem; quia non divido pacem. Si enim fracta fuerit pax, jam non erit pax. Sed quomodo apud te pax illibata esse potest, apud quem fides integra non est? Unde, quia necum non vis possidere, et pacem vis dividere, hæreditatem non potes obtinere. Postremo si more tuo non paci, sed perfidia studes, vade, interpella iudicem, videamus quid tibi dicturus est. Habes iudicem ordinarium, nolo mihi adducere ex diversis partibus alias atque alias potestates. Non mihi armiger, sed legifer necessestis est. Et ubi, inquit, istum invenio? Ubi autem eum non invenies? Audi prophetam dicentem: *Dominus iudex noster, Dominus legifer noster*. Nec contemnendum iudicem putes; audi quid sequitur: *Dominus rex noster, Dominus ipse salvabit vos* (Isai. xxxiii, 22). Ecce habes iudicem. Si parum est, et rex noster ante te est. Sic est in cælo, ut non deserat terram. *Cælum, inquit, et terram ego impleo* (Jerem. xxiii, 24). *Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Math. xxviii, 20). Et nobiscum est, et cum Patre est: quia nec Patrem dimisit, cum ad nos descendit; nec nos deseruit, cum ad Patrem ascendit. Ipsum interpella, ipsi dic: *Domine, dic fratri meo ut dividat mecum hæreditatem*. Audi responsum divinum, audi iudicem justum; audi pacem, fugientem litem: quid ait? *Anice, quis me constituit iudicem aut divisorem inter vos* (Luc. xii, 43, 44)? Vis dividere pacem, et quæris habere iudicem pacem? Iudex tuus nolo esse; ego pax sum, litigare non novi; consentientibus assideo, litigantes fugio. Si tu cum esses inimicus Patri meo, reconciliavi te per me, quomodo ergo a Patre meo separabis me? Ego cum esses longe, veni ut reducerem te: cum inter montes et silvas errares, quæsi te: inter lapides et ligna inveni te: in lapidibus offendebas, ipsis adhærebas, quia ligna et lapides adorabas. Et ne luporum ferarumque avido ore laniareris, collegi te, humeris meis portavi te, patri meo reddidi te, aboravi, sudavi, caput meum spinis supposui, manus meas clavibus objeci, lancea latus meum aperuit: tot non dicam injuriis, sed et asperitatibus laceratus sum: sanguinem meum fudi, animam meam posui,

ut mihi conjungerem te, et tu dividis me? Audi quid respondeatur discipulo, qui Filium noverat, et Patrem quærebat. Ait Philippus Domino: *Domine, ostende nobis Patrem, et sufficit nobis*. Numquid non et ipse Filium separabat a Patre? Jam te, inquit, novimus, sed Patrem tuum non novimus. Et quid vis? *Ostende nobis Patrem, et sufficit nobis*. Et Dominus ad eum. Si vis, Ariane, audire, errasti cum Apostolo, redi cum Apostolo: sit illius objurgatio etiam tua curatio. Quid ait Dominus? *Tanto tempore, inquit, vobiscum sum, et non cognovistis me? Philippe, ego veni Patri meo te applicare, tu noli me separare: quid quæris quasi alterum præter me? Qui me vidit, vidit et Patrem*. Tanta in nobis est unitas, tanta similitudo, tanta charitas, ut ego in Patre sim, et Pater in me. Sentio, Sabelliane, quid mussitas, aut in Ariano me concludere, aut ab Ariano avocare festinas. Sed in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti; non trium, sed unius Dei; cum illi respondeo, te non prætereo. Quid dixit Dominus? *Qui me vidit, vidit et Patrem*. Numquid dixit, Qui vidit me, vidit Patrem; aut, Ego sum Filius simul et Pater? Sed dixit, *Ego in Patre, et Pater in me; et Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 8-10). Interpositio unius syllabæ, quæ dicitur *Et*, discernit et Patrem, discernit et Filium; teque demonstrat nec Patrem habere, nec Filium. Dic mihi, Ariane: Patrem dicis Deum? Et maxime. Quid Filium? Ipsum quoque Deum confiteor. Unde agnoscis? Quia cum prænnuntiaretur in carne venturus, de ipso propheta dixit, *Dicite, Pusillanimes confortamini: nolite timere, ecce Deus vos: et ultionem adducet retributionis; Deus ipse veniet, et salvabit nos* (Isai. xxxv, 4). Agnosce, in eo quod te agnosceres dicis, si Prophetæ non adversaris. Quid ergo dicis de Patre? Deus est. Quid Filius? Deus est. Coæternus est Patri Filius? Non. Ergo erat tempus, quando non erat Filius, secundum te. Si erat tempus quando non erat Filius, ergo fuit tempus quod non fecit Filius. Si fuit tempus quod non fecit Filius, non omnia per ipsum facta sunt: jam enim erat tempus, quando non erat Filius, ergo fuit tempus quod non fecit Filius. Si erat tempus, quando non erat Filius, Joannes evangelista non debuerat dicere, *In principio erat Verbum*; sed, In principio erat tempus. Joannes dicit, *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. i, 3): sed Arianus contradicit. Dic, Ariane: unde scis quia erat tempus, quando non erat Filius? An forte dicturus es, Et Joannes unde scit, quia in principio erat Verbum? Quia super pectus Domini discumbat, et inde hauriebat quod in convivio Christi bibebat, quia in principio erat Verbum. Tamen dic mihi, quando in principio erat Verbum (*Ibid.*, 1), vel quando Joannes super pectus Domini recumbat (*Id.* xiii, 23), et a Verbo Domini discabat, quia Verbum erat in principio, et Verbum Deus erat: Arius ubi erat? Nescio, si audeo dicere ibi erat. Notum est enim et legitur quo tempore natus est, meritoque sit damnatus. Notum est etiam quomodo vixerit, quomodo mortuus fuerit: et ideo non audeo dicere de Ario, sicut de Verbo, Et fuit, et est: quia nec tunc fuit Arius, nec modo est. Sed ut in omnibus excludatur Arianus, audi quid per Salomonem dicitur: *Dominus fecit regiones et fines inhabitabiles sub cælo. Cum pararet cælum, aderam illi*. Et post pauca: *Eram ego apud illum cuncta disponens: ego eram quando faciebat fortia fundamenta terræ: ego eram qui adgaudebat* (Prov. viii, 26, 27, 30). Sed dicis, De tempore agitur; utrum fuerit Filius antequam esset tempus. Audi ipsum per prophetam dicentem: *Ex tempore, inquit. Quid est, Ex tempore?* Numquid ex quo tempus esse coepit? Non sic, impie Ariane; non sic: sed, *Ex tempore, antequam fieret, ibi eram* (Isai. xlviii, 16). Ecce antequam fieret tempus, ibi erat. Quære jam quando non erat, qui ante tempora erat. *In principio erat Verbum*. Melius Græci dicunt, *ἄργος*. *ἄργος* quippe verbum significat et rationem. Vides ergo quia semper erat, de quo tu audeo dicere, Non erat. Aut si dicis Deum aliquando sine verbo, aut sine ratione fuisse, jam non Filio tantum, sed et Pa-

¹ Plures *Mem.*, o æquitas!

tri adversarius oris. Ego, inquit, ex ore Altissimi prodii (Eccli. xiv, 5). Quis dicit? Verbum. Et Verbum hoc quid est? Joannes dicit: Deus erat Verbum. Et Verbum ergo, et cuius erat Verbum, non duo, sed unum sunt. Non, inquis: quia verbum posterius est eo cuius est verbum, unde apparet Filium Patre esse minorem. Negas itaque Filium Dei esse Deum. Non nego, inquis: et Patrem Deum dico, et Filium Deum; sed Patrem majorem, Filium minorem. Quamdiu Pater major, Filius minor? Dic mihi, quia video te calculare velle æternitatem: quot annis præcedit Deus Pater Filium suum? Ubi diem nativitatis Filii Dei legisti? Filii Dei dico, non dico Filii Dei et hominis. Ubi ergo diem nativitatis ipsius legisti? Cum quo mathematico Creatoris siderum constellationem quaesisti, atque tractasti? Quæ tempora, quas horas, quæ momenta, quos numeros, quas minutas et momentorum nativitatis illius, qui omnia condidit, collegisti? Conquiescat rogo, conquiescat hæretica tua, non religio, sed superstitio: de Christi initio deficit calculatio. Quia cum auditur sine initio æternitas, nulla ibi quaeritur ætas. Si Pater Deus, et Filius Deus, Pater major, Filius minor: jam non unus Deus, sed duo dii. Si duo dii sunt, quid est ergo quod dicit Dominus per prophetam. *Ante me non est formatus Deus, et post me non erit* (Isai. xliii, 10)? Quid dicis, Ariane? Cui istas deputas voces? Si Patris sunt, dicendo, *Ante me non est formatus Deus, et post me non erit*: aut ipse Pater non erit, aut Filius Deus non erit. Si enim hoc tantum diceret, *Ante me non est formatus Deus*; nec adderet, *et post me non erit*: liberum tibi erat hæc verba Patri tantummodo applicare. Cam autem sequitur et dicit, *post me non erit*: secundum te, ut dixi, et se Patrem et Filium negat Deum. Item si Filii sunt hæc verba, Patrem suum et Deum negat et Patrem. Si enim non diceret, *Ante me non est formatus Deus*; sed tantum diceret, *post me non erit*: posset forsitan dici Filium illud fuisse locutum. Modo autem cum dicit, *Ante me non est formatus Deus, et post me non erit*: Patrem suum nec Deum dicit esse, nec Patrem. Item si Patris sunt hæc verba; quis dicit, cui dicit, *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (Psal. ii, 7)? An forte, quod absit, mendacii argueendus est Deus? Sed si Filii verba sunt, quis dicit, de quo dicit, *Pater meus usquemodo operatur* (Joan. v, 17)? An forte et injuriosus Patri judicandus est, et ingratus? Sed numquid ingrato diceretur, *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. ii, 8)? An forte Prophetæ aut quid diceret nescivit, aut fallere voluit; aut ut mitius aliquid de Prophetâ dicamus, finxisse credendus est sibi duos confabulantes, id est, Patrem et Filium; et Patre dicente, *Ante me non est formatus Deus*, adjunxit et Filium dicendo, *Et post me non erit*? Minica sunt et jocularia quæ agimus, an divina? ¹ scelus! prohi dolor! Parce, parce, hæretica impietas. Cum tu Deum non capias, nos quoque ad blasphemiam provocas. Non hoc docet sancta Ecclesia. Pater, Pater est; Filius, Filius est: et ille nunquam non fuit Pater, et iste nunquam non fuit Filius: ambo æterni, nec cœperunt esse, nec desistunt. Quod Pater loquitur, Filius loquitur, quia Verbum Patris est: et quod Filius loquitur, Pater loquitur, quia Pater Verbi est. Ipsum Verbum dicit, *Verba quæ ego loquor, a me ipso non loquor* (Joan. xiv, 10). Concedite, quaeso, Creatori quod ipse præstitit creaturæ, et in creatura, si potestis, capite Creatorem. Ecce ignis et splendor duo sunt, alter ex altero est, nec sine altero alter est: ignis pater, splendor filius. Ipse, si posset, diceret, Quod luceo, non a me ipso luceo; sed qui me misit, ipse mihi dedit ut luceam. Ignis enim splendorem mittit. Et sicut Filius de Deo Patre dicit, *Pater mecum est* (Id. xvi, 32); ita et splendor dicere posset, Ignis mecum est. Extingue ignem, splendor

numquam parebit. Si ergo ignis et splendor, pater et filius, unus sine conjuge pater, alius sine matre filius est; nec dividi alter ab altero potest; et cum sit alter ex altero, initium tamen alterius esse non potest sine altero; hoc autem posse, a Creatore tributum est creaturæ: quid potest ipse Creator? Accedat Paganus, accedat Sabellianus, accedat Arianus; contemplantur lucernam, in ipsa videant quod in Deo videre non possunt. Non facio injuriam, si aliqua ex parte tanti Creatoris cupiens ostendere potestatem, ignis sive lucernæ afferam tantillam similitudinem. Scriptum est enim, *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis* (Psal. cxviii, 105). Et de Deo dictum est, *Ignis consumens* (Deut. iv, 24; Hebr. xii, 29). Accedite ergo, et lucernam diligenter considerate, vestrasque salvas tenebras removete. Paganus intueatur, et illic sine conjugio esse Patrem discat et Filium, et quomodo natus est Filius: et si creus non es, ibi vide; inter ignem et splendorem quære medium. Si nullum est medium, nullum est conjugium. Noli velle perscrutari medium, ne magnum patiaris incendium. Accedat Sabellianus, videat duos in unum, ignem et splendorem. Nunquid non recte dicere potest splendor, Ego in igne, et ignis in me; sicut et Filius dicit, *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 10)? Accedat et Arianus, videat et ipse alterum ex altero, nec tamen nasci posse alterum sine altero, nemo eorum prior, nemo posterior; cœxvi sunt pater et filius, splendor et ignis: nec ignis sine splendore, nec splendor sine igne esse potest. Aut certe, si placet, mitte manum, divide alterum ab altero: ostende mihi ignem sine splendore, vel splendorem sine igne. Absit, absit: ardere tantummodo poteris, separare alterum ab altero non poteris. Sicut enim ignis et splendor alter ex altero est, nec tamen esse alter sine altero potest: ita Pater Deus et Filius Deus alter ex altero est, nec tamen esse alter sine altero potest. Non illis ortus qui non est, sed æternitas atque substantia una est. Ignis et splendor temporales sunt: Pater autem et Filius Deus æterni sunt. Sunt dico, quia Pater et Filius; Deus dico, quia unum sunt. Dualitas in prole, unitas in deitate. Alterum facit unus nativitas, sed unum ostendit esse divinitas. Cum dico, Filius, alter est: cum dico, Deus, unus est. Alius est, quia Filius est: aliud non est, quia Deus est. Erubescite, Ariani. Tunicam hominis jam judicati in cruce pendentis carnifices Pilati non sunt ausi conscindere (Id. xix, 24): et vos conamini charitatem Dei in cœlo sedentis, imo ipsam charitatem Deum dividere? Sed conamini; quantum potestis, conamini, vos jam in infernum ruistis: nam illam tunicam nunquam rumpetis. Item per prophetam Dominus dicit, *Non est Deus absque me: Deus justus et salvans non est præter me* (Isai. xlv, 21).

CAPUT VII. — 9. *Contra Sabellium*. Hic Sabellianus exsultat. Ut enim unum eundemque Patrem ostendat et Filium, talibus se testimoniis credit muniri. Contra Ariani, ut probent alium esse Patrem, alium Filium, alia proferunt testimonia, et dicunt, In tantum alius est Pater, alius Filius, et alius major, alius minor; ut Pater dicat Filio, *Dedi te in lucem gentium* (Id. xlix, 6); et Filius dicat, *Pater misit me* (Joan. viii, 19). Quantum intelligit, lux ista gentium tam clara est atque perspicua, ut hæretici eam comprehendere non valentes atque perspicere, unde cæcati, non in eam possint ambulare, sed potius oberrare. Arianus aliud, Sabellianus aliud. Quale bellum? Quid ad hæc Catholicus? Arma, inquit, quæ portant, mea sunt: mihi militat; ambo contra se pugnant, sed pro me: utriam ambo deficiant, et non alter ad alterum transeat, sed ad me! Proferam et ego aliquid, unde utriusque percutiantur. Tu, Ariane, dicis majorem esse qui mittit, minorem qui mittitur: interrogo te et ego, Quis est major, qui præcedit, an qui præceditur? Item quis est major, cui præparatur aliquid venienti, an qui præparat: cui exhibetur officium, an qui exhibet? Uti que si hominum genus

¹ Plures Mss., *minutias*.

² Mss. *comitatus, et jocularia*.

Interrogas, respondebit illum esse majorem, qui præcedit, cui præparatur, vel cui officium exhibetur. Tu inde vis probare minorem Filium, quia misus est: ego ostendo eum qui misit, præcedere illum quem misit; nec alterum eorum dico majorem, quia non audeo dicere vel minorem. Isaias propheta dicit, *Hæc dicit Dominus Christo meo Domino, cujus apprehendi dexteram, ut subjicam ante faciem ejus gentes. Ecce jam Filio misso comes est Pater. Adhuc sequere: Et dorsa regum vertam, et aperiam ante eum januas, et portæ non claudentur (Isai. xlv, 1). Ecce ille qui miserat, præcursor factus est. Quis enim major aut superior ante minorem januas aperit? vel quomodo id faciat, nisi paululum quoque præcesserit? Audi adhuc, *Et portæ, inquit, non claudentur. Quomodo? Ego ante te ibo (Ibid., 2)*. Vides quia qui miserat, et comitatur, et præcedit: mittit, et non discedit. Parum est quia non discedit, insuper et præcedit. Jam tu discernere qui sit major, qui potior: ego enim nullam discretionem video, sed potius æqualitatem conspicio. Filius dicit de Patre, *Misit me (Joan. viii, 16)*. Pater Filio dicit, *Ego ante te ibo*. Recedat de medio discordiosa calamitas: æqualitas hoc exhibet, non disparilitas. Adhuc sequere, ut clarius appareat quis cui dicat: *Ego ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo*. Hic esto et tu, pagane. Audi quid dicat propheta. Non mihi ego quod volui scripsi: codex, in quo hæc scripta leguntur, in armario Judæi habetur. Inimicus meus testis est meus; ab ipso quære; aperi, lege, et crede. *Dorsa, inquit, regum vertam, et gloriosos terræ humiliabo*. Nonne reges terræ vides, qui ante persequebantur Christianos, nunc esse christianos? Nonne vides eos qui humiliabant Ecclesias, humiles intrare in Ecclesiam? Nonne nunc vides ipsos habere defensores, quos ante habebat persecutores? *Ego, inquit, ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo. Portas æreas conteram, et velos ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, et arcana secretorum, ut scias quia ego sum Deus, qui voco nomen tuum, Deus Israel (Isai. xlv, 2, 3)*. Audiat Sabellianus, Deus dicit, Deo dicit. Ergo duo sunt; qui dicit, et cui dicit. Audiat et Arianus: *Ego Deus, et non est alius extra me (Ibid., 5)*. Diu est ex quo contra istas duas hæreses certando laboro, et pene sum fatigatus. Veni, Domine meus, Jesu præliator fortissime, princeps exercitus Domini qui diabolum vicisti et sæculum, *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adiutorium mihi (Psal. xxxiv, 2)*. Processurus ad prælium, et victurus in mundo mundum, oravit; non tanquam virtutis impotens, cum esset omnipotens; sed ut nobis, propter quod venerat, humilitatis magisterium exhiberet. Et quid dixit? *Pater, clarifica Filium tuum (Joan. xvii, 1)*. Modo Arianus maledictus dicit, Vides quia minor est, et claritatem non haberet, nisi Patrem petisset? Expecta, homo, quid festinas? Tu hominem vides, in qua forma non solum Patre, sed et angelis minor est (*Psal. viii, 6*): homo paret, Deus latet. Tu mihi ostendis hominem humilem: aperi oculos, et vide Deum sublimem, non angelis minorem, sed Patri æqualem. *Pater, inquit, Filium tuum clarifica: ecce minorem. Adhuc sequere, *Ut et Filius tuus clarificet te (Joan. xvii, 1)*: ecce æqualem. Invenimus Filium agnoscentem Patrem, atque orantem, eique conjunctum, non ut putabatur ingratum. Videamus quid de Filio dicat et Pater. *Assumpsit Jesus Petrum et Jacobum et Joannem fratrem ejus (Evangelii verba sunt), et duxit illos in montem excelsum seorsum, et transfiguratus est ante eos. Et respersit facies ejus sicut sol, vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix. Et ecce apparuit illis Moyses et Elias cum eo loquentes (Math. xvii, 1-3)*. Moyses et Elias, Lex et Prophetæ; loquebantur cum illo, quia locuti erant de illo; ostendebant quem prædixerant, manifestabant quem prophetaverant. Loquebantur: putas, quid loquebantur? Ut Judæi convincerentur, Pagani converterentur, Manichæi confunderentur, Hæretici comprimerentur, Catholici confirmarentur. Loquebatur lex**

et gratia, asperitas et lenitas, terror et mansuetudo, præceptum et adiutorium, ferramentum et medicus, umbra et lux, præco et iudex, sententia et misericordia. Et quid post hæc? *Respondens autem Petrus dixit ad Jesum: Domine, bonum est nobis hic esse; si vis faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, et Eliæ unum (Math. xxvii, 4)*. Quid dicis, sancte Petre? Mundus parturit¹, et tu secretum petis? Vides ergo tot gentes in unum² convenisse, et tu requiem quæris? Vides tenebras mundi, et tu lumen abscondis? *Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt (Id. v. 15)*. Ista domus totus est mundus: lucernæ accensio, Verbi est incarnatio: candelabrum autem, crucis est lignum: lucerna in candelabro lucens, Christus in cruce pendens. *Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt*. Vidisti tu, videamus et nos. Tenebræ sunt, non offendamus in Paganis, non erremus in hæreticis: luceat nobis lucerna, doceat nos Verbum in carne. Videamus quid dicit Evangelista, videamus si admissum est consilium Petri: *Adhuc, inquit, eo loquente, ecce nubes lucida obumbravit eos. Et ecce vox de nube dicens (Id. xvii, 5)*. Omnes audiamus, nemo aures claudat. Audiant Pagani irrisores, audiant Judæi persecutores, audiant Manichæi phantasmatum somniatores, audiant hæretici erronei litigatores; audiant, et maxime audiant etiam Catholici, fideles Dei cultores. Isti audiant ut instruantur, illi ut corrigantur: aut isti audeant ne seducantur, illi ut puniantur. Quid dicit vox de nube? *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui (Ibid., et iii, 17)*. Ubi estis qui adversamini Filio Dei? Pater dicit, *Hic est Filius meus*: et tu dicis, Non habet Filium Deus. Tu pagane, quid stas foris et murmuras? Intra huc in scholam Dei, aperi aures cordis tui, audi vocem Domini, et discere Filium Dei. Quid agetis, Judæi, qui occidistis Filium Dei? Quo fugietis, ubi vos abscondetis? Qui montes, quæ petre super vos casure sunt? *Et si in cavernis petrarum vos absconderitis, inde extraham vos, dicit Dominus (Jeremi. xliix, 16)*. Sed et vos venite, intrate, consilium meum audite, desperare nolite: *quoniam sunt reliquæ homini pacifico (Psal. xxxvi, 37)*. Scævistis, occidistis, sanguinem Christi sudistis, in periculo estis, Filio Dei increduli fuistis. Quid ergo facere nunc habebis, nisi ut credentes baptizemini, et bibatis sanguinem quem sudistis? Non est quod horreatis: fusus est sanguis medici, et factus est medicamentum phreneticis. Quid dubitatis? *Gustate, et videte, quoniam suavis est Dominus (Psal. xxxiii, 9)*. Quid, tu manichæe, quamdiu phantasmata somniasis? Evigila, et vide; nubila tonant³. Quid tonant? *Hic est Filius meus dilectus (Math. iii, 17; xvii, 5)*. Vide in terra hominem verum, audi de cælo Deum verum: vide in terra hominis filium, audi de cælo Dei esse Filium. Utrumque verum esse cognosce, id est, Deum et hominem, Filium Dei et filium hominis unum eundemque esse Deum et hominem. Agnosce hominem, et placabis Deum. Cave ne offendas in petra, et mortis patiaris ruinam: quia quod tu somnias, vanitas est; quod Deus tonat, veritas est. Audi, tu Sabelliane, audi de cælo Patrem, vide in terra Filium, et noli dicere, Idem est Pater qui Filius. Audi, et tu Ariane, et in Patre et in Filio noli errare, sed sequere unitatem, et vide divinitatem⁴. Domine, audiamus quid dicis de Filio tuo: *Hic est, inquit, Filius meus*. Vide in terra hominis filium, audi de cælo Dei esse Filium. *Meus dilectus in quo mihi bene complacui*. Et quid? *Ipsam audite*. Deo gratias. Intonuit præceptum Dei, et remotum est consilium Petri. Gratias tibi, Deus Virtus; gratias tibi,

¹ Quatuor Mss., perit.

² Quidam Mss., in malum.

³ Plures Mss., nubecula tonat.

⁴ Quidam Mss., sed quare et vide divinitatem. Sequere, Domine, etc.

Iteus Pater, qui et Filium tuum ostendisti, et mihi doctorem¹ dedisti². Recedat Sabellianus, recedat Arianus, recedant ceteræ pestes, recedat omnis iniqua doctrina. Docerat Deus, non Arius: doceat Dei Filius, non Filii adversarius. Dic, Domine meus Jesu, doce, discam quod doceam. Sabellianus dicit, Ipse est Pater qui Filius. Arianus dicit, Alius est Pater, alius Filius; Pater major, Filius minor. Adversatur, clamat, litigat, pognat, turbas congregat, contra Christum dimicat. Ille sanguinem fudit, ut redimat; iste pecuniam spargit, ut perimat. Speluncam fabricat (a), illic catholicum profoccat, christianum vocat paganum (b), baptizato ingerit Baptismum, contra id quod scriptum est, *Qui semel lotus est, non indiget denuo lavari* (Joan. xiii, 10). Clamat homo, Christianus sum: quid me dicis esse quod non sum? Clamat, Fidelis sum: et ille dicit, Accipe à me pecuniam. Clamat, Redemptus sum: et ille dicit, Accipe a me aurum. Quid das, aut quid auferes? Das pecuniam, ut auferas gratiam: das pecuniam, ut auferas vitam: das pretium, ut auferas quod emptus sum. Quid emis ah empto? Pretium meum, non aurum, sed sanguis Christi est: non me seducis, non me decipis; quantumcumque mihi conferas, non mihi tollis pretium meum. Pecunia tua tecum sit in perditionem (Act. viii, 20): nam pretium meum non habet pretium. Clamat homo: Fidelis sum, et tu exsufflas. Clamat, In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizatus sum, et exsufflas. Quid ergo Christiano reservas, in quo Patrem et Filium et Spiritum sanctum exsufflas? An forte novam fidem, novum baptismum, novum deum de transmarinis partibus advexisti? Dic, meus doctor sancte Paule, doce, divini juris perite, sponsi amice: homo iste modo venit, mundum subvertit, et fidei unitatem scindit. Trinitatem dividit, non sibi consentientem rebaptizare contendit; quid facio? In ipso Jesu per Evangelium tu me genuisti (I Cor. iv, 15), in Christo baptizatus sum. An forte est aliud baptismum aut alia

¹ Plures Mss., *ducem*.

² Plerique editt serunt: *Gratias tibi, Deus; gratias tibi, vera et una Trinitas, una et trina Veritas, trina et una Unitas. Gratias tibi, Deus Pater, qui et Filium*, etc. Locum hunc restituisimus ex Hincmaro, Remensi Archiepiscopo, qui cum pervetustissimos codices consulisset, ait interpolationem istam nono seculo irrepisse. Tunc enim soli exhibebant falsatus codex Carolo Calvo oblatum et noviter scripti quætionones qui ex eodem canonico fonte manaverant. Vid. Hincmar. *de non Trina Deit.*, et P. Germonii Disceptationes Diplom., De Arte discern. diplomata, cap. 3 et seqq. M.

(a) Spelunca hæc intelligenda Ariatorum Ecclesia, ut in sequenti sermone, cap. 22.

(b) Quia baptizandus interrogatus an esset christianus, respondebat se non esse. Hinc Augustinus contra Donatistas quarr. in Psal. xxxix, n. 1, et in Psal. cxlv, n. 16.

fides? Absit, inquit: *Una fides, unum Baptisma, unus Deus et Pater omnium* (Ephes. iv, 5, 6). Si ergo una fides est, imo quia et una est fides, unum Baptisma, unus Deus et Pater omnium: jam credidi, jam baptizatus sum, jam Deum habeo Patrem: quare homicidam patior Ariantum? Subveni, Domine meus Jesu, et accingere gladium tuum circa femur, potentissime (Psal. cxlv, 4). Omnium potentissime, egredere, occide eos in se, ut vivant in te, desinant persequi me. Sabelliani te subtrahunt, Ariani te minuunt: tu quid dicis de te? Pater dixit ut te audiamus: cum te audimus, ipsum audimus: uno ictu utrosque percute adversarios. Pereant, inquit, vaniloqui, et meritis seductores, Arianus et Sabellianus: nam *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Non dixit, Ego et Pater unum sum; sed, *Ego et Pater unum sumus*. Quod dico, unum, audiat Arianus: quod dico, sumus, audiat Sabellianus. Non dividat Arianus, unum: non delect Sabellianus, sumus: sed ambo veniant, et sint etiam ipsi in nobis unum, sicuti ego et Pater unum sumus (Id. xvii, 11). Ergo si Pater et Filius unum sunt, imo quia indubitanter unum sunt, non duo dii, sed unus Deus: non mimicum¹ aliquid propheta scripsit, sed verum dixit, Domino dicente, *Ante me non est fornicatus Deus, et post me non erit* (Isai. xliii, 10). Docuit veritas veritatem, et gladio his acuto omnem peremit errorem. Si adhuc hæretici reluctantur, audiant Catholicis definitivam sententiam, quam sequantur.

CAPUT VIII. — 10. *Conclusio*. Audistis Patrem quid dixerit de Filio, audistis Filium quid de Patre dixerit vel de se. *Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit* (Galat. i, 8). Diximus de Patre et Filio quod potuimus, et quantum potuimus, si tamen aliquid digne potuimus. De Spiritu sancto tacuimus, sed non eum separavimus; quidquid enim de Patre et Filio diximus, etiam de Spiritu sancto diximus. Est enim in illis et cum illis æqualis et unus, non minor, aut tertius deus. Quid aliud dicam fatigatis satigatus? Qui Spiritum sanctum a Patre et Filio æternitate et substantia vel communione separat, et qui negat Spiritum sanctum non esse Patris et Filii, plenus est spiritu immundo, vacuus Spiritu sancto. Ideo enim Deus dicitur charitas (I Joan. iv, 8), quia non partibus dividit unitatem, sed ineffabiliter coagulat Trinitatem. Ipsa est enim Trinitas unus Deus, turris fortitudinis a facie inimici (Psal. lxx, 4), qui in se credentes custodit in sæcula sæculorum. Amen.

¹ Editt, *Iniquum*. Melius Mss., *mimicum*. Vide supra, col. 1115, lin. 52.

ADMONITIO IN SUBSEQUENTEM SERMONEM.

Iste quoque sermo sub Ariatorum dominatu habitus est, eo tempore quo hæreticis illis disputantibus, et Catholicos, alios pollicitatione ac premio, alios vi potentiaque deducere a fide nitentibus obsistere nullus audebat. *Magnus tibi videtur, ait concionator, cap. 7, quia disputas nullo tecum altercante, nullo iudice presidente. Et dum suffragatur tempus errori tuo, existimas te aliquid esse, cum nihil sis: et seductus multos seducere concupiscis, aliquos pecunia, aliquos potentia*. Id confer cum superiore sermone, cap. 7, quo etiam loco, nempe supra, col. 1115, lin. 11. Ariatorum Ecclesiam *speluncam* dictam, ut hic cap. 22, observabis. De implenda professione renuntiationis baptizati admonentur capp. 3 et 4, non secus atque in subditis sermonibus de Symbolo ad Catechumenes in tomo 6. Alia loca illis, vel superiori sermone similia præterimus. Multa porro sunt delibata ex Augustino: illud cap. 18, *Numquid si magicis artibus fecit ut coleretur mortuus, magus erat antiquanus natus?* est libri 1 de Consensu Evangelistarum, cap. 11. Item illud cap. 13, *Quid est, In medio duum animalium cognosceris, nisi aut in medio duorum Testamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moysi et Eliæ cum eo in monte sermucinantium?* ductum est ex libri 18 de Civitate Dei capite 32. Inde etiam, cap. 23, translatus huc Sibyllini versus. Cum Gregorio in Evangel. homil. 53, id usurpat concionator in sermonis exordio, *Cum potius expedit flere magis quam aliquid dicere*. Itemque alia quædam cap. 17 habet cum ejusdem homil. 10 in Evang. conve-

Jam nova progenies caelo demittitur alto,

testimonium Christo perhibuisse: quod Augustinus in epistola 104 ad Nectarium, n. 11, longe verius appellat *caum adulatorium, dictum viro nobili*, scilicet Pollioni. Dictionis barbariem monstrat Bernardus Vindingus in Critico Augustiniano, et nonnulla velut inepta reprehendit, sed quæ editionum erant vitia, correctæ hic ex Remigiano annorum octingentorum codice, in quo inscribitur *Sermo sancti Augustini de Symbolo*; ex Vatica-